

Lucian Boia

**MIÉRT MÁS
ROMÁNIA?**

Koinónia • 2013

Prológus. Átok ülne rajtunk?

Országok és nemzetek különböznek egymástól. Hasonlóak és eltérőek. A maga során Románia nyilván része a hasonlóságok és eltérések eme játékának. De nem másilyenebb, még ennél is? Más szóval, nem „különcködőbb-e” mindenfajta vetületében, mindahhoz mérten, ami az európai középmezőnyt vagy a viszonylagos normalitást jelenti?

Az az extravagancia, amivel 2012 nyarának politikai pszichodramája lezajlott, azt a benyomást keltette, hogy az ország meghibásodott. Ez a benyomás bizonyára jóval erősebb azokban, akik kívülről figyelik a történéseket, mint a románokban, akik úgy-ahogy már megszokták saját magukat, de még az ő soraikban is fokozódik az elkeseredés. Valami nem működik Romániában, nem csak fent, a politikai osztály szintjén, és nem csak tegnaptól vagy tegnapelőttől. Átok lenne mindez?

Nem, mindössze történelem. De lehet, hogy a kettő egy és ugyanaz.

A megkésettség

Tetemes késéssel kezdődött el minden. A román államok – Havasalföld és Moldva – csak tova a XIV. század közepe táján formálódnak, Európa vitathatatlan sereghajtóiként. Később, el egészen a XIV. századig a román országok leendő területéről egyetlen szöveg sem származik, egy fia dokumentum sincs, valamennyi róluk szóló információ – az a kevéske – kizárólag külföldi eredetű: meglepő hiányosság, amelyet egy adott pillanatban az immigrációs elmélet érveként használtak fel, miszerint a románok *valamikor* és *máshonnan* érkeztek ide, hogy pontosan mikor és honnan, szinte már nem is számít. Ha a dolgok nem is állnak így, marad a kérdés: mégis mit tettek úgy az 1300-as esztendőig? A román térségben a középkor akkor kezdődik, midőn Nyugaton már a végéhez közelít. Kezdetől ezzel a hátránnyal kellett számolni. 1300-ban a bolgár cárságnak már több száz éves története van, és bizonyos időszakokban birodalmi ambíciókat dédelgető, regionális „nagy hatalomként” tartották számon (innen az ország kormányzóinak cári titulusa is). Szerbiának is volt már történelme, Magyarországról nem is beszélve: a Szent István korabeli Nagy-Magyarország már 1000 körül létezett. Lengyelország szintén számottevő erőként igazolta létét. Csehország a Német Birodalom részét képezte, és akkor, amikor a román fejedelemségek éppen hogy megjelentek Európa térképén, a cseh király, I. Károly a Szent Birodalom császárává koronáztatta magát (IV. Károly néven), és egyetemet alapított Prágában (fél évezreddel a román egyetemek meg-

jelenése előtt). A későn megalakult román fejedelemségek kis államok, és azok is maradnak, a náluk nagyobb hatalmaktól való óhatatlan függőségben (a román uralkodók időnként ugyan legyőzhették Magyarország vagy Lengyelország királyait, de ezek vazallusai maradtak; nem haladták meg a fejedelmi státust, és pillanatig sem álmodtak arról, hogy magukat királynak nevezzék). A fejedelemségekben gyér, kevésbé fejlett társadalmi-gazdasági szerkezetű népesség él, amelyben a vidéki lakosság aránya európai viszonylatban is a legszámottevőbb. A megkésettiségeket időnként meg lehet haladni. Ám az értékrendek általában nem borulnak egykönnyen. Sereghajtóként van „esélyed” arra, hogy továbbra is utolsó maradj.

A jelenlegi Románia területének egykori periférikus helyzete sok mindent megmagyaráz, és évszázadokon át nyomon követhető sajátosság marad. Az ókori görögök és rómaiak számára a civilizált világ észak fele haladva a Dunánál ért véget. Egyetlen írott dokumentumunk sem származik a római hódítás előtti Dáciából, mint ahogyan az alig másfél évszázaddal később a rómaiak által kiürített Dáciából sem. Egyébként Közép- és Kelet-Európában a rómaiak számára a Duna képezte a határvonalat, amely elválasztotta a birodalmat a „barbár” világtól. A. D. Xenopol^{*} határozottan állította, hogy a dák területek anektálása „hiba” volt Traianus császár részéről. C. C. Giurescu^{**} hazafihoz méltón vitába szállt vele: a román nép nem jöhetett létre egy pusztá tévedés következményeként! Hiba volt-e vagy sem, Dáciának a birodalomhoz való csatolása

* Alexandru Dimitrie Xenopol (1847–1920) történész, filozófus, író, nevéhez fűződik az első román történeti szintézis.

** Constantin C. Giurescu (1901–1977) akadémikus, történész.

(valójában csak a géták és dákok lakta terület feléről van szó) nem tartott túl sokáig, a jelenlegi románok lakta terület pedig – sorsszerűen – továbbra is „kívül rekedt”, a Római Birodalmat felváltó Bizánci Birodalom peremére szorulva. Amikor pedig a Nyugat a történelem menetének élcsapatává válik, a román országok – vajon történhetett-e másként? – szintén a periférián maradnak. De ugyancsak a szélekre szorulnak, a kontinens másik végéből tekintve, a nagy kelet-európai geopolitikai együttesek, az oszmán, majd később az orosz birodalom szempontjából is. Európának egyfajta „homályos” zónájáról beszélünk tehát, amelyet, bárhonnán is nézzük, a határlét jellemez. Itt találkozunk egy adott pillanatban a három nagy impérium, az oszmán, a Habsburg- és az orosz birodalom. Közéjük ékelve a román fejedelemségek: megcsonkítva, feldúlva, időnként leigázva, Európa e szegletének egyedüli kis országaiként, amelyek túlélték a viharokat.

Ennek a határhelyzetnek két, teljességgel ellentmondásos következménye lett. Hangsúlyozott bezárkózás egyfelől, ugyanolyan hangsúlyos nyitottság másfelől. Az Európa jól körvonalazott régióin kívül rekedt térséget viszonylagos elszigeteltség jellemezte: a politikai, gazdasági és kulturális „kisugárzási” pontoktól való távolság, és annak az igen kevésbé strukturált területnek az áteresztőképessége, amely mindenkinek útjában áll (a „veszedelmek” útjában, ahogyan a krónika mondja). Mindez egyrészt konzervatív és kitartó, főképp rurális civilizációt eredményezett, másfelől a kívülről érkező hatások változatossága iránti fogékonyságot – legalábbis az elit szintjén. Elfogadás és taszítás, taszítás és elfogadás végtelen játéka, körforgása ez. Ha ez a teljesen ellentétes előjelű kombináció nehezen érthető – annál rosszabb: nem állíthatjuk azt, hogy Románia könnyen megfejtető.

A nyitás – a teljes mértékű nyitás – a román etnolingvisztikai szintézis oly jellegzetes kevertségével igazolható, mely távol esik a (római, dák, vagy dáko-román) tisztaság kritériumára alapozott eredetkutatás jelenlegi mitológiájától. Az eredmény végső soron viszonylag homogén, de azok az elemek, amelyek egymással ötvöződtek a történelem folyamán, hogy végül megalkossák a „románt”, kimondhatatlanul változatosak. A „gétadákok”, akiket a modern történészek ezzel a mesterségesen létrehozott, egyesítő megnevezéssel illettek, korántsem képeztek homogén népséget; a római telepések a legkülönbélebb vidékekről érkeztek (*ex toto orbe romano*, ahogyan Eutropius mondja); tegyük hozzá, később egy évezreden át számtalan nép vándorolt itt át, többé-kevésbé összekeveredve a honos lakossággal. Nehéz megállapítani, mennyi „római vér” van a románokban, de nyilvánvaló, hogy több szláv vér csörgedez bennük, mint római (tulajdonképpen gyakorlatilag egyáltalán nincs „római vérük”; Dáciában nem Rómából származó telepések rendezkedtek be, hanem a jórészt romanizált, de nem római eredetű „provinciálisok”. Még maga Traianus, a hódító császár is spanyol volt, az első olyan uralkodó, aki a provinciák egyikéből származott). Az idegenek románok közé való betelepítése nem zárult le a román államalakulatok megjelenése után sem, nem beszélve Erdélyről, amely a magyar királyságba integráltan alapvetően hárometnikumú (román, magyar, német) struktúrára tett szert.

A román nyelv a lehető legmeggyőzőbben illusztrálja a jelentős mértékű keveredést. Nyilvánvalóan újlatin nyelv, ám e nyelvcsoporthoz mégis a legkevésbé latin jellegű. A nyugati latin eredetű nyelvek germán színezetét igen kevés szó tükrözi. Ezzel szemben a román erőteljes szláv töltettel rendelkezik: számtalan, gyakorta alapfogalmakat jelölő szó szláv

eredetű (annak dacára, hogy a XIX. században elindított „relatinizálással” sok szláv eredetű kifejezést gyakorlatilag kiiktattak, vagy a szókincs peremére szorítottak). A következő helyen található a török eredetű jövevényszavak, közülük néhány valószínűleg a kunoktól került át (beleértve az annyira „román,” ’pásztor’ jelentésű *ciobant* is), a többi pedig az Oszmán Birodalommal való sokrétű politikai, gazdasági, kulturális viszony lingvisztikai termékeként; a XIX. századi nyelvújítás a török jövevényszavak számát is drasztikusan csökkentette; elég sok megmaradt viszont például a gasztronómiában, ahol a románok nem tudták mellőzni ezeket (ideértve a ’töltött káposzta’ jelentésű *sarmauát*, a legnemzetibb kulináris specialitást). Mindehhez hozzáadódnak még görög, magyar szavak (a ’nemzet’ jelentésű *neam*, amelyet gyakran az őshonosság szellemében ejtenek ki, magyar eredetű), továbbá egyéb, más eredetű jövevényszavak.

Később a „relatinizálást” szintén hozott anyagból vitték véghez: óriási mennyiségű új szó került a román nyelvbe, nagy többségük francia átvétel.

A román elit korszaktól függetlenül masszívan kölcsönzött: minden egyes politikai-kulturális modell importáru. Kezdetben a szláv–bizánci modellt vették át: a bizáncit szláv közvetítéssel. Valójában délszláv csatornán, pontosabban bolgáron keresztül. Az ortodox románok nem csupán a cirill betűs írást használták évszázadokon át, akár az ortodox szlávok, de kezdetben az ószláv volt az általuk használt kultúrnyelv is: az egyházban, a fejedelmi kancellárián, az első történelmi vagy vallásos szövegekben (az 1600-as évekig). Valójában az ószláv nem más, mint a „középkori bolgár” nyelv (melyet csak azért óvakodnak így megnevezni a román történészek, mert a kezdeti függőségi viszonyt igazolná egy olyan szomszédos ország-

gal, amelyet a románok újabban leereszkedően kezelnek). Bizonyos értelemben egyáltalán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a felkínált modell révén, továbbá azáltal, hogy innen származott az elit által használt nyelv, Bulgária a középkor kezdetén hasonló szerepet játszott a román társadalom modernizációs folyamatában, mint amilyet Franciaország a XIX. században.

Az ezt követő modell a török–fanarióta, amely a XVII. században teljesezik ki. A románok (nyilván az elit) továbbra is a cirill betűs írást használják, immár román szövegek rögzítésére, de kultúrnyelvként a görögöt beszélik, és keleti, némileg törökös gúnyába öltöznek. Valójában az arisztokrácia körében és a városi közegben egyre több a görög, míg végül már politikai kulcspozíciókat foglalnak el (kezdvé a Porta által kinevezett, és többnyire az isztambuli görög Fanar negyedből származó uralkodókkal), kulturális és gazdasági szempontból valóságos román–görög szimbiózis következik be. A XIX. században a fejedelemségek arisztokráciája és polgári rétege nagymértékben vegyes, görög–román eredetű volt. Majdhogynem „elgörögösödési” folyamatról beszélünk! (A kezdeti „elbolgárosodás” után.)

A gyenge államszerkezet a román történelem egyik sajátos jellemzője volt, és többnyire az is maradt. Az erős államot nem szabad összetévesztenünk az autoriter vagy önkényes módon vezetett állammal (az ilyen országok gyakorta gyengék, stabilitásuk csupán látszólagos). Erős állam az, amely a társadalom egészét hatékony és teljes intézményi, illetve szabályzati hálózatba képes bevonni. Egy olyan állam, amely a személyes és csoportérdekeket alá tudja rendelni a kormányzási elveknek és a közérdeknek. A román fejedelemségek túlságosan szegények voltak, túlon túl hiányos és „patriarchális” szerkezettel: bojárókból és parasztokból tevődtek össze. Ezekre a túlságosan in-

gatag struktúrákra kívülről nagy nyomás nehezedett, így nem szilárdíthatták meg az állam szerkezetét.

A mechanizmus hibás működését leginkább a trónutódlás mikéntje tükrözi. Nem is érdemes megemlítenünk az utódlás bizonytalan, homályos, és különben is alig-alig betartott „szabályait”. A fejedelemségek élére végtére is mindig az került, aki erre képes volt – belső konfliktusok és külső beavatkozások árán, amelyekhez gyakran folyamodtak a vetélytársak. A kötelező feltétel az lett volna, hogy az uralkodó mégiscsak „uralkodói sarj” legyen, Havasalföldön a Basarabok, Moldvában a Muşatok családjából. Ám mivel szóba jöhettek a házasságon kívül születettek és azok leszármazottai is... „Örmény” János vajda például, akit „Kegyetlen” vagy „Vitéz” utónévvvel is illettek, István vajda törvénytelen fiának, s mint ilyen, III. István unokájának tartotta magát; mindebből az egyedüli bizonyosság az, hogy az anyja örmény volt. Ha egy havasalföldi uralkodó Basarabnak nevezi magát, valószínűbb, hogy nem az, és pontosan ezért nevezeti magát Neagoie Basarabnak vagy Matei Basarabnak. Nevezetes példa a Mihály Vitéz, Jó Petraskó* fejedelem házasságon kívüli, és halála után született fiáé. Nicolae Iorga** felháborodottan tiltakozott, amikor P.P. Panaitescu*** kijelentette, hogy mindez így nem felel meg a valóságnak. Valóban, a román fejedelemségek első egyesítőjének nem sok köze van az uralkodói eredethez, a románok nagy

* „Örmény” János vajda (Ioan Vodă „Armeanul”, „cel Cumplit”, „cel Viteaz”), uralkodott: 1572–1574; István vajda (Ştefăniţă): 1517– 1527; III. István (Ştefan cel Mare): 1457–1504; Neagoie Basarab: 1512–1521; Matei Basarab: 1632–1654; Mihály Vitéz (Mihai Viteazul): szül. 1558., megh. 1601.; Jó Petraskó (Petraşcu cel Bun): uralkodott: 1554–1557.

** Nicolae Iorga (1871–1940) történész, politikus, a román történetírás és a két világháború közti közélet egyik legjelentősebb személyisége.

*** Petre P. Panaitescu (1900–1967) történész, akadémikus.

nemzeti jelképe egy görög nő (tehát még csak nem is román) és egy ismeretlen apa (esetleg egy *gelep*, vagyis idegen kereskedő) fia volt – amennyiben hiszünk Radu Popescu* krónikás szavainak. C. C. Giurescu később eldöntötte a vitát, mikor arról biztosított bennünket, hogy Mihály „elsősorban saját tetteinek szülötte”(!). A trónra lépések teljes rendszertelensége egyben a gyakori uralkodóváltásokat is megmagyarázza. Egymást űzték el a hatalomról. Újabb román rekord: a két fejedelemség az összes európai ország közül politikailag messze a leginstabilabb volt. Ezt a törökök oly mértékben ki is használták, hogy mintegy bíróként dönthettek a trónkövetelők között (a „ki ad többet” elve alapján), végül pedig (az 1711–1812 közötti fanarióta korszakban) közvetlenül ők nevezték ki az uralkodókat, akár valamiféle oszmán tisztségviselőket.

A stabilitás hiányából eredeztethető az önkény, a bizonytalanság, továbbá a nagylélegzetű tervek hiánya. Az állam – a súlyos adórendszer révén – sokat követelt és keveset adott. A vajdák, már akik valamivel hosszabb ideig voltak hatalmon, templomokat építettek, de ebben nagyjából ki is merült a ténykedésük. Egyébként a középkori építmények közül csupán a templomok maradtak fenn (bár legtöbbjüket teljesen újjáépítették). Még a hercegi „paloták” is igen szerények voltak, és az a tény, hogy egyik sem maradt fenn, egyrészt az építkezés gyenge minőségére, másrészt a folytonosság szembeötlő hiányára utal.

A korszerűsödés kovászainak tekinthető városok itt lassan fejlődnek. A román fejedelemségek urbanizációs szintje jóval a Nyugat átlaga alatt van, és még a kontinens keleti felének

* Radu Popescu (1655?–1729) udvari krónikás, Havasalföld uralkodóiról írt átfogó művet.

kontextusában is csekélynek mondható. Egy másik sajátosság a városok lakosságának etnikai összetétele, a populáció hangsúlyos „nemromán” jellege. A magyar királyság részét képező Erdély városaiban a németek és a magyarok egyértelműen többségben vannak; de Havasalföldön és Moldvában is jelentős a „nemromán” nemzetiségűek száma: németek, magyarok, örmények, görögök, zsidók... Etnikumonként, vidékenként és időszakonként változó arányban, ám általában folytonosan számottevő súllyal; mindenképpen jórészt ők űzték a jellegzetesen városi mesterségeket: a kisipart és kereskedelmet.

Nyugatra tekintve. Külföldi hatások

Elérkezünk a XIX. századba, Románia modernizálásának korszakába. A román történetírók közül többen hajlamosak el-
túlozni a korábbi nyugati kölcsönhatások jelentőségét. Ezek
valóságok, de kimondottan esetre szabottak. Nem változtatják
meg a rendszert, nem hatnak ki a román társadalom szerke-
zetére. A megkésett korszerűsítés legintenzívebb periódu-
sa 1830 és 1860 közé tehető. A modernizáció egyenértékű a
nyugatisodással: a világ jelenlegi civilizációja minden előnyé-
vel és hátrányával együtt, ideértve a technológiát, a tudomá-
nyosságot, a racionalizmust, a liberalizmust, a demokráciát... és
így tovább (a kolonializmust, fasizmust, vagy kommunizmust
sem hagyhatjuk ki a sorból), majdnem teljes mértékben nyu-
gati vétetésű. Mindaz, ami annak előtte volt, kevésbé nyom a
latban, illetve annyiban számít, amennyiben hígítja vagy fékezi
a modernizációs folyamatot. Titu Maiorescu* 1868-ban „keleti
barbárságról” beszélt, amelytől a románok alighogy megváltak.
A Maiorescunak végtelenen ellentmondó Nicolae Iorga viszont
nem győzte eleget ismételni, hogy a románság ősi civilizációt
képvisel, amelynek lényege, eredete a történelem folyamán a
kontinens keleti felében keresendő, ahol a románok a bizánci
kultúra továbbörökítői voltak. Eltérő érzelmi töltettel, másféle
szóhasználattal valójában mindketten ugyanazt a történelmi
valóságot határozták meg. Barbárság vagy ősrégi civilizáció – a

* Titu Liviu Maiorescu (1840–1917) irodalomkritikus, esszéíró, a Román Akadémia megalapítója, politikus.

románság gondja az volt, hogy valamiképpen meghaladja ezt a stádiumot, bárhogyan is nevezzük ezt, hogy a lehető leghatékonyabban elsajátítsa a nyugati értékrendszert és eszköztárat. Mindezt előbb vagy utóbb, kisebb-nagyobb mértékben, több vagy kevesebb sikerrel mindannyian átvették, Oroszországtól és Törökországtól kezdve egészen Japánig és Kínáig...

A román elit ekkor már jelentős tapasztalattal rendelkezett a külső modellek átvételében. Ezúttal is a lehető leggyorsabban zárkózott fel, és néhány évtized leforgása alatt a változás kiteljesedett, legalábbis látszatra. Eltűnt a keleties öltözék: előbb a nők körében, majd a fiatal férfiaknál, utánuk a valamivel visszafogottabb idősebbeknél, míg végül mindannyian átvették az európai viseletet (még hozzá az utolsó párizsi divatnak megfelelőt). Eltűnt a kultúra nyelveként szolgáló görög is, helyét a francia vette át. Feladták a cirill betűs írást, igaz, valamivel nehezebben, mert használata vallásos konnotációkkal bírt: ez kötötte a románokat az ortodoxiához (a keleti keresztények közül csak a románok használják a latin ábécét). Kezdetben az írás kérdése olyan újítást eredményezett, amely némileg ironikus példája annak, hogyan törekedtek a románok a kölcsönzések alkalmazására. Néhány évtizedig az úgynevezett átmeneti ábécét használták, amely a kecske-káposzta dilemmát próbálta áthidalni: a betűk egy része cirill írásos maradt, a többit már latin karakterekkel jegyezték. Meglehetősen bizarr módszer, az eredmény pedig mindenképpen nehezebben megfejtendő, mint a homogén írás. Végérvényesen 1860-ban fogadták el a latin ábécét, ekkor törvénybe foglalták a használatát. Az instabilitás azonban megmaradt a helyesírásban (egy másik, újabb jeleként az általános román bizonytalanságnak); mindegyik nemzedéknek kijutott legalább egy helyesírási módosítás (az utolsó 1989 után következett be, mert ha már nem lehetett

átvilágítási törvényt hozni, legalább így jelezzék a kommunizmustól való elkülönülést; az i-ből és az a-ból származtatott *î*, illetve *â* betűk küzdelme volt ez: az előbbit „szlávós” külleme miatt részesítették előnyben a kommunizmusban, a másik írásforma viszont „latinossabb”, úgymond inkább nyugatbarát!).

Egyébként az egész törvénykezés elnyugatiasodott, főleg a francia jogszabályok és intézmények mintájára, az Alkotmányt meg 1866-ban egyszerűen az 1831-es belga Alkotmányról másolták le. Románia, a maga mélységesen rurális és patriarchális társadalmával egyáltalán nem hasonlított a városias, iparosodott és liberális Belgiumhoz, de mindez szemmel láthatóan semmiben nem akadályozta ezt az országot, amely „Kelet Belgiumává” akarta kinőni magát.

Szintén nyugati típusú létesítmények az egyetemek is (Jászvásár (Iași), 1860.; Bukarest, 1864.), akárcsak a Román Akadémia (alapítva 1867-ben, Román Akadémiai Társaság néven). Az irodalom, a művészet mindenben követi a nyugati műfajokat és kifejezésmódokat. Az írók és művészek „imitációs” készsége figyelemre méltó. De ne várjunk tőlük már a kezdeteknél túl merész alkotói szellemet – nagyon jó tanulók, de még nem magiszterek. Nicolae Grigorescu, a „nemzeti festő” a lehető legnemzetibb témákat választja: parasztasszonyok, pásztorfiúk, „szénásszekerek” végeláthatatlan, több száz festményből álló sorozata (egyébként igen találó „országbrand” a XIX. századi Románia számára); művészeti technikája révén viszont Grigorescu egyáltalán nem román: a barbizoni iskola és az impresszionizmus kereszteződésénél elhelyezkedő „francia” festő. A nyugati szemléző értékelné fogja a művész tehetségét és a vásznak szépségét, de nem talál majd ebben a festészetben semmi rendkívülit, semmi valóban újítót (a megjegyzés a többi jelentős román festőre is érvényes, Theodor Amantól Ion

Andreescuig és Ștefan Luchianig; nem lelni köztük egy Gauguin vagy egy Cézanne-t).

Mihai Eminescu, a „nemzeti költő” esete már kényesebb, hiszen a román szellemiség meghaladhatatlan csúcsának tartott, mitikus személyiségről beszélünk. Róla nagy körültekintéssel kell szólni, mert érzékeny húrokat érinthetünk. Tény, hogy Eminescu maga is „nyugatias”, főként a német költészetből és filozófiából merítkezik. Vitatható és viszonylagos, hogy európai, romantikus költőként mennyire tekinthetjük eredetinek a költészetét. A románokat versei megdöbbentő zeneiségével hódította meg. Fordításban ez a titokzatos minőség elvész, így nem csoda, hogy Eminescu „exporttermékként” szinte nem is létezik. Ő sem volt formabontó művész, így nincs esélye arra, hogy a világ legreprezentatívabb poétái között tartsák számon. Most a játszma – bizonytalan – tétje mindössze az, hogy a román irodalmi hierarchia csúcsán maradjon. Hiszen egyre több fiatal már hallani sem akar olyan költészetről, amely nem felel meg a saját érzékenységének. Nicolae Manolescu 2008-ban kiadott, *Istoria critică a literaturii române* (A román irodalom kritikai története) című könyvében az Eminescu költészetét illető, meglehetősen szigorú fenntartások jóindulatú értékelésekkel vetekednek, és talán határozottabbak lennének, ha a téma valóban „szabad” lenne...

Gyakran hivatkoznak az „idegeneknek” a XIX. századi román társadalomban játszott jelentős szerepére, ám némiképp „hígtott” formában: hiányzik a számvetés, amely előítéletek és kisebbségi komplexusok nélkül („komplexusok nélkül” – így jóval nehezebb!) határozta volna meg tényleges befolyásukat a nyugatvá válás legintenzívebb időszakában. Ez a szerep azonban döntő volt. Nyilván, nem az idegenek döntötték

el Románia nyugat felé való fordulását: objektív folyamat volt, amelyet az adott pillanatban a történelem diktált, és, amennyiben választásról beszélünk, ezt a döntést a román elit tette meg. A román elit viszont önmagában nem vitte volna sokra. Az ország híjával volt az őt modernizálni tudó embereknek (a bármikor felidézhető kivételek mindössze a szabályt erősítik). A társadalmat szinte teljes egészében bojárak és parasztok alkották, a fő gazdasági tevékenység a mezőgazdaság volt. Extenzív, kevésbé hatékony mezőgazdálkodás, amely úgy-ahogy, de ellátta – inkább rosszul – a parasztokat, és valamivel jobban a bojárokat. Ahogy a román társadalom a nyugat felé vezető útra lépett, az elitnek, pontosabban a fiatal bojáráságnak nyugati iskolákban kellett képeznie magát ahhoz, hogy az új típusú civilizációt annak teljes eszköztárával együtt elsajátítsa – és ez meg is történt (a fő célpont Franciaország, majd Németország volt). Kezdetben viszont csakis hozzáértő külföldiekkel lehetett pótolni a hiányosságokat.

A XIX. században a román fejedelemségek – majd a későbbi Románia – az európai emigráció célországai között sorakoznak. Számos külföldi azért érkezik ide, mert szabadabb életet sejt a románok között, mint a szomszédos impériumokban: görögök és bolgárok az Oszmán Birodalomból, zsidók a cári Oroszországból... Legtöbben viszont azért telepednek itt le, mert a román társadalomban mindent meg kell és meg is lehet valósítani: a románoknak mindenképp szükségük van a szakértelmükre – saját kapacitásuk nem lévén, mindent el kell fogadniuk. A bevándorlók java része városon telepszik le, ott kezd el munkálkodni... és nyereségre tesz szert. A főként kereskedelemmel foglalkozó görögök többnyire a kikötőkben telepsznek meg, a dunai folyami kereskedelem liberalizálásával egy időben: rendkívül nagy számban leljük fel őket Brăilán és Ga-

lacon, illetve Szulinán és Konstancán. A zsidók bevándorlása a XVIII. század végén válik intenzívebbé, és nem is hagy alább a XIX. század folyamán (a Habsburg-monarchiából, elsősorban Galíciából és Oroszországból érkeznek). Kézművesek és kereskedők, akik elsősorban a moldvai városokban telepednek meg, néhol többséget alkotva (az 1900-as évek tájékán Jászvásáron (Iași) is); nagy számban élnek továbbá Havasalföldön: az első világháború küszöbén Bukarest lakosságának 13 százalékát alkotják. 1900 tájékán mintegy 50 ezer német él Romániában (többségük Ausztria–Magyarországról érkezett, de jöttek Németországból, sőt még Svájcból is). Nincsenek túl sokan, de nagyon képzetek és hatékonyak a szakmunkásoktól, sőt akár épp mezőgazdászoktól (utóbbiak Dobrudzsában tevékenykednek) kezdve egészen a mérnökökig, orvosokig, tanárokig... Az olaszok szintén hozzák a szaktudásukat, ők főleg kőfejtésben és útépítésben vállalnak részt. A magyarok is jelentős hányadát képezik a lakosságnak, különösen a fővárosban; olyannyira, hogy Bukarestet „magyar” városként emlegették (az ilyenkor szokásos túlzással: Budapest után a második legnagyobb magyar városként!). Tény, hogy a XIX. század folyamán egyre mélyül a szakadék a hagyományos és etnikailag „tiszta” román falu és az egyre színesebb, kozmopolitább és végre a modernizáció útjára kényszerült város között.

Az iparosok és a kereskedők között a románok kisebbségben maradtak. A román fejedelemségek polgársága, annak gazdasági szegmense jelentős nemromán többséggel alakul ki. Még a két világháború közötti időszakban sem sikerül a románságnak többségre kerülnie a gazdasági ágazatokban, bár valamelyest már teret nyer. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a románok az iparban tevékenykedők mindössze 47 százalékát tették ki (a tulajdonosokat, az alkalmazottakat és azok család-

jait is ideértve – a százalékokat jómagam számítottam ki); a zsidók 13, a magyarok 17, a németek 11%-os arányban képviseltették magukat, jóval az illető etnikumok részarányán felül. A kereskedelemben a románok jelenléte még szerényebb volt: 39,5%, miközben a zsidóké elérte a 40%-ot. Összességében a gazdasági polgárság és a „munkásosztály” (amely az illető ágazatok alkalmazottaiból állt) több „nemromán” elemet számolt, mint román.

Az „idegenek” felsorolása itt még nem fejeződik be. A XIX. század derekáig a hazai orvosokat egy kézen meg lehetett számolni; majd mindenikük külföldről érkezett. Közülük a leghíresebb Carol Davila (származása tisztázatlan – talán francia, de semmiképp sem román), aki létrehozta az ország teljes egészségügyi rendszerét, és elindította az orvospérezést, kétségtelenül a modern Románia megteremtői közé sorolható. A „kis Párizsá” alakuló új Bukarest építészeti kezdetben majdnem mind külföldiek, főleg franciák: Paul Gottereau építi meg a királyi palota új szárnyát, a Takarékpénztár székhelyét, az I. Károly Egyetemi Alapítvány épületét; Albert Galleron nevéhez fűződik a Román Atheneum (Bukarest szimbólumértékű épülete)... és így tovább. A legjelentősebb történelmi emlékművek restaurálására ugyancsak egy franciát, Lecomte du Noüy építészti kéri fel, ő újítja fel Neagoe Basarab Curtea de Argeş-i kolostorát (a legnevezetesebb középkori román műemléket), a jászvásári Trei Ierarhi (A három szent főpapról elnevezett templom – *a ford.*) templomot...

Szintén külföldiek az első művészek, akik a nyugati stílusú festészetet meghonosítják a román fejedelemségekben; az olasz Schiavoni és Levaditi, vagy a cseh Chladek (Grigorescu mestere). Korábban ezt a művészeti ágat csak a vallásos témákat bizánci stílusban feldolgozó templomfestők gyako-

rolták. A szobrászattal azonban még ennél is nehezebben ismerkedtek meg a románok, annál az egyszerű oknál fogva, hogy az ortodox művészetből hiányzik. Román szobrászatról csak a XIX. század utolsó évtizedeiben beszélhetünk. Mindaddig (de azután is egy ideig), főképp a köztéri szobrok elkészítésére francia, német, olasz művészeket kérnek fel. Mihály Vitéz szimbolikus emlékműve, amelyet Bukarest központjában 1874-ben lepleznek le, a francia Albert-Ernest Carrier-Belleuse alkotása (az anekdota szerint Jeanne D'arc egyik szobrát alakította át, hogy a rendelésnek idejében eleget tegyen, ami, bár nem igaz, jól illusztrálja a kor román-francia kulturális szimbiózisát); és szintén egy franciának, Emmanuel Frémiet-nek köszönhető III. István (Ștefan cel Mare) 1883-ban leleplezett szobra, amely a jászvásári Művelődési Palota előtt áll.

Az idegenek seregszemléje pedig folytatódik. A román fejedelemségek első modernizálása az erőteljesen nyugatias szemléletű Pavel Kiseleff orosz tábornok műve, aki az adrianopoli békével lezárt, 1828–1829-es orosz–török háborút követően, 1829 és 1834 között kormányzóként került mindkét fejedelemség élére. A románok némiképp őrzik az emlékét, legalábbis azzal, hogy a Bukarest legfontosabb ütőereként emlegetett promenádot róla nevezték el Kiseleff útnak (melyet egyébként az ő indítványára nyitottak meg). Korszerűsítő törekvéseivel, kiváló szervezőkészségével Kiseleff nevét a fejedelemségek legjelentősebb kormányzói között kellene említeni. Jórészt neki köszönhető a fejedelemségek korszerű jogi és intézményi rendszere, amelynek betetőzése a *Regulamente Organice* (Szervezeti Szabályzatok), a románok első alkotmánya. Figyelemre méltó erőfeszítéssel igyekezett rendbe szedni egy olyan társadalmat, amely addig alig ismerte a ren-

det és a szabályokat. Hogy Kiseleff célja, úgy tűnik, valójában a fejedelemségek Oroszországhoz való csatolása volt – ez már más történet (ami végül nem teljesedett be).

A „jövevények” legillusztrisabb alakja kétségtelenül maga I. Károly király. A rend és a pontosság modelljévé akart válni hosszú (1866-tól 1914-ig tartó) uralkodása alatt: éppen azzá, ami alaposan eltért a román hagyománytól. Az első leckét pontosságból adta fel. A román bojárok addig nem ismerték a pontos idő erényeit: most egy német vezető révén ismerkedtek meg vele. A tanulás mégis némi időbe telt. Későbbi visszaemlékezéseiben a király felidézte, hogy a trónra lépése utáni első hónapokban miként hívott ebédre „katonai vezetőket és tíz-tizenkét személyt valamennyi politikai pártból, hogy behatóbban megismerhesse ezeket az urakat. Az idő fogalma azonban még meglehetősen fejletlen Bukarestben; gyakorta előfordul, hogy a vendégek nem emlékeznek pontosan a megbeszélte időpontra, és a hercegnek nélkülük kell asztalhoz ülnie”. (Szingén a pontossággal kapcsolatban mesél el Ion Bălăceanu is egy mulatságos történetet: amikor Románia külügyminisztereként Ferenc József császárnál fogadták kihallgatásra Bécsben, attól tartva, hogy elkésik, néhány perccel korábban jelentette be magát; a császár pedig azonnal fogadta. Bălăceanu később tudta meg, hogy súlyosan megsértette az illetet: a császárnál nem lehet „később” vagy „előbb” megjelenni). Viszont Károly sem volt tökéletes; nem rendelkezett átfogó politikai és társadalmi vízióval. Mindenekelőtt a kötelesség embere volt – korrekt, fegyelmezett, módszeres. Alapvető gondja a politikai játék egyensúlyának fenntartása volt. Minthogy ez magától nem működhetett megfelelően, maga a király biztosította a (liberális és konzervatív) pártok váltakozását, midőn egymást követően bízta meg őket a kormányalakítással. A némileg a brithez ha-

sonló, kétpárti rendszerben nem Románia lakossága határozta meg a váltásokat, hanem a király. Lehet, hogy ugyanitt, ebben a „királyi” kontextusban érdemes megemlítenünk azt, hogy az első világháborúban Mária királynő miként leckéztette ellenállás és következetesség tekintetében a módfelett „változékony” románokat. „Nem tudsz megérteni, tábornok – mondta Averescunak, amikor úgy tűnt, hogy minden összeomlik, és a románok már legyőzötteknek tekintették magukat. – Én angol vagyok, és az angolok nem szoktak veszíteni”. Ismét egy figyelemre méltó magatartás.

Sajnos a magatartást nem lehet elsajátítani, ennek belülről kell fakadnia.

Mindamellet a román politikusok bölcsen jártak el, amikor a dinasztikus elv mellett döntöttek, és idegen herceget kértek fel az uralkodásra. Szükség volt valakire, aki kívülről jön, egy megfellebbezhetetlen bíróra, ugyanakkor meg kellett határozni a folytonosság kritériumát is. Csakis így lehetett megfékezni azt a szörnyű fejtelenséget, amely a román bojárság természetébe és magatartásába már régóta beivódott. És I. Károly megértette, hogy neki kell bíraskodnia, neki, aki mai szemmel talán túlzottan is fölötte áll az elbírálandóknak – mindezt egy alapvetően szükséges politikai akarat kifejeződéséeként. Ahogy „alattvalóinak” kezet nyújtott – csupán két vagy három ujjal, mindenikük rangja szerint, de sohasem egész kézzel – jól átgondolt rituálénak felelt meg. Ugyanígy jellemzi a helyzetet Lascăr Catargiu miniszterelnök reakciója, amikor egy pillanatra úgy tűnt, hogy a királyi család román vérrel „fertőződhet” (a trónörökös Ferdinánd herceg és Elena Văcărescu idilljéről van szó): „Fenség, ez nem lehetséges!” Bármi történjék is, a dinasztia maradjon a még le nem üledett román közeg és a nyughatatlan politikai osztály fölött.

Tartalom

Előszó

A másság filozófiája: válasz néhány kritikára 5

Prológus. Átok ülne rajtunk? 24

A megkésettség 25

Nyugatra tekintve. Külföldi hatások 34

A kisebbségi komplexus 44

Tartalom nélküli forma 50

Nagy-Románia. Egységes nemzetállam?

Hatékony gazdaság? Kiteljesedett demokrácia? 54

Aranykor? 62

De mi lesz a becsülettel? 65

Román dilemma: volt-e vagy sem holokauszt? 67

Áttérés a kommunizmusra 69

Ceașescu: a dinasztikus kommunizmus 78

Kiút a kommunizusból: a hazugság stratégiája 84

Értékek zűrzavara. A román mahala. 90

Országbrand: egy zöld levél. Nemzet-e még a román? . . . 96

A román közöny 100

A politika komédiája 103

„Mint minden pártatlan román-román”

De ki játszik korrektül Romániában? 108

Epilógus. A történelem sodrában. 114

Könyvészeti jegyzet 115